
5. poglavlje

ZNAČENJA, PRAKSE I UČINCI KUĆANSKOG RADA

Paradoksalno je da je rad u kućanstvu, koji je ključan za funkcioniranje i blagostanje društva, svjetska akademska zajednica prihvatila kao temu vrijednu istraživanja tek sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća. Do tada su se neplaćeni kućanski poslovi razumijevali na mnogo načina i pridavana su im različita značenja (i vrijednosti) u različitim sociokulturnim kontekstima. Kućanske poslove opisivalo se kao rad koji ne donosi nikakvu zadovoljstinu, ugodu ni postignuće – to su zadaci koji ne omogućuju nikakvo učenje ni osobni razvoj (Berk i Berk, 1979.). Kućanske poslove prikazivalo se i kao osamljeničke (Bernard, 1972.) te kao rutinske, monotone, ponižavajuće, repetitivne i zatupljujuće (Berheide, 1984.; Bernard, 1972.; Oakley, 1974.). S druge strane, neki su znanstvenici ustvrdili da neplaćeni kućni posao utječe na visoku razinu autonomije. Nepostojanje nadzora, mogućnost stvaranja vlastitog rasporeda te samostalnu organizaciju rada isticalo se kao najviše vrijednosti kućanskih poslova (Bird i Ross, 1993.; Andre, 1981.; Berheide, 1984.; Ross i Wright, 1998.).

Želimo li potpunije sagledati različita značenja koja kućanski posao ima za ljude koji ga obavljaju, očito je vrlo važno istražiti sve one različite kontekste u kojima se takav rad obavlja i s moći povezana pitanja (ne)jednakosti, (ne)pravde i izrabljivanja. U ovom se poglavlju koristi teza rodnih konstrukcionista: obavljanje kućanskog posla i briga o djeci (uz zadovoljstvo takvim aranžmanom) više su pokazatelj onoga što bi žene i muškarci *trebali činiti* nego što su povezani s njihovim stvarnim financijskim sredstvima, mogućnostima, vremenskom raspoloživošću i sklonostima (Oakley, 1974.; Berk, 1985.; West i Zimmerman, 1987.). Stoga odluke o tome tko obavlja koje poslove u kućanstvu ne određuju ponajprije i jedino potrebe kućanstva, već one prije odražavaju i pojačavaju mnogo širu društvenu ustrojenost zasnovanu na rodnim pretpostavkama koje utječu na blagostanje i dobrobit pojedinaca i društvenih skupina. U ovom poglavlju se neplaćeni kućanski posao smatra radom koji, osim što proizvodi dobra i usluge, reprodu-

cira i rodne odnose (v. Berk, 1985.; Fenstermaker, West i Zimmerman, 1991.; Thompson i Walker, 1989.). Osim toga se percipira i kao sredstvo/put povećanja i smanjenja blagostanja u obitelji, što zatim utječe i na širu zajednicu.

Kućanski posao i blagostanje

Kućanski posao je, bez obzira na njegove pozitivne ili negativne značajke, u svim svojim oblicima nužan za blagostanje pojedinaca, obitelji i zajednica općenito. Budući da žene još uvijek obavljaju neproporcionalno velik dio tih poslova⁵⁸ koji nedvojbeno crpe svu njihovu energiju, ne mogu se zanemariti reperkusije tog tereta na njihovo blagostanje. Stručni krugovi potvrđuju da zbog rastuće participacije u neplaćenom kućanskom poslu žene imaju status “građana drugog reda” i da su marginalizirane te je za njih vjerojatnije da će živjeti u siromaštvu ili ugroziti svoje zdravlje (Angus, 1994.). Budući da je blagostanje multidimenzionalan koncept, nekoliko se autora zagledalo i onkraj dohotka, prihoda i potrošnje te usredotočilo na druge dimenzije blagostanja koje ne uključuju samo zdravlje, već i obrazovanje i sposobnosti (Nussbaum, 2000.; Narayan, 2000.; Sen, 1985., 1987.). Na primjer, Narayan (2000.) govori o materijalnom blagostanju, psihološkom blagostanju, tjelesnom blagostanju, društvenom blagostanju, slobodi izbora i djelovanja te sigurnosti. Doseg dimenzija blagostanja proširuje i razmatranje sposobnosti kakvo predlaže Amartya Sen⁵⁹ usredotočujući se više na “stanja bivanja” nego na materijalne značajke. Središnja postavka toga pristupa jest da primarna dobra ili sredstva (bilo u obliku zadovoljstva ili preferencija) nisu primjeren “prostor” u kojem valja konceptualizirati i mjeriti blagostanje,

58 To je jedna od nekoliko društvenih konstanti koja se održava bez obzira na vrijeme, kulturu, ruralnost/urbanost prostora, kao i klasne/rasne/etničke razlike. Proučavanja upotrebe vremena konzistentno pokazuju da žene obavljaju većinu kućanskih poslova, uključujući i brigu o djeci i starijima (v. Gershuny, 2000.; Eurostat, 2003.; EWCS, 2005.; OECD Family database).

59 Prema Senu, blagostanje neke osobe može se vjerodostojno sagledati kroz njezina djelovanja, naime sve ono što osoba uspješno “čini ili biva” (1999., 75) i sposobnosti koje upućuju na stvarnu ili bitnu slobodu da ostvari takva djelovanja (1999., 73). Dakle, djelovanja i sposobnosti mogu se sagledati kako slijedi: bivanje zdravim/sposobnost da se bude zdrav; sudjelovanje u društvenim i političkim događanjima/sposobnost sudjelovanja u društvenim i političkim događanjima itd. Ukratko, razmatranjem sposobnosti usredotočuje se na stvarnu slobodu osobe ili na njezine *sposobnosti* da živi životom kakav smatra vrijednim. Budući da su te slobode ili *sposobnosti* ujedno odrazi osnaženosti osobe, oni nedvojbeno pozitivno utječu na njezino blagostanje.

nego to treba činiti s obzirom na sposobnosti koje osoba ima, tj. stvarne slobode koje osoba s razlogom vrednuje (1999., 74). Drugim riječima, fokus se premješta sa životnog standarda na širi koncept blagostanja, usredotočujući se na ono što su ljudi slobodni činiti i biti.

U ovom poglavlju namjera je istražiti koliko angažiranost žena kućanskim poslovima utječe na njihovo blagostanje (u širem smislu, s obzirom na multidimenzionalnost koncepta). Drugim riječima, u kolikoj je mjeri taj neplaćeni rad za žene u ruralnim selima u Slavoniji zapreka njihovu osnaženju ili mogućnosti da "čine i budu" ono što same vrednuju. Osim toga pokazat će se da je rad u kućanstvu ugrađen u složene i promjenjive društvene procese povezane s konstrukcijom roda i blagostanja obitelji. Budući da se ti obrasci mogu razumjeti jedino ako se kućanskome radu pripiše simbolički značaj, razmotrit će se društvena konstrukcija roda, društveni, kulturni, ekonomski i politički konteksti u kojima te žene i muškarci pripisuju značenja svom životu i skrbe za obitelj.

Kako je pokazano u prethodnom poglavlju, u selima uključenim u ovo istraživanje tradicionalne rodne ideologije i prakse⁶⁰ uporno opstoje i vrijede. Važno je napomenuti da je ruralna rodna ideologija takva da za žene, iako mogu biti zaposlene i imati neovisan vlastiti izvor prihoda, činjenica da žive u ruralnom prostoru znači da su one i dalje, u prvom redu, pozicionirane kao ruralne (seoske) žene/majke čije tradicionalne uloge ostaju sveprisutne. Na široj se razini tradicionalne kućanske uloge za žene u cijeloj zemlji (ponovno) veličaju nakon tranzicije i rata kako bi se ublažio šok svih promjena koje su se tada događale. Kako su zamijetili neki autori: "Hrvatska je postala nezavisna nacionalna država s novim političkim sustavom usred rata i ekonomske krize, što je nesumnjivo ojačalo postojeće patrijarhalne vrijednosti, pri čemu se žene depolitiziralo, discipliniralo i krotilo" (Tomić-Koludrović i Kunac, 1999., 96). U svakom slučaju na dinamiku kućanstva snažno utječe rod, podjelom poslova, podjelom dobara, kulturnom legitimnošću, donošenjem odluka i socijalizacijskim procesima.

60 Da ponovim, pokazatelji tradicionalizma koji se javljaju u ovom istraživanju su sljedeći: uobičajena su proširena kućanstva, patrilokalno stanovanje je norma jer su obrasci nasljeđivanja i obrazovne razine niske, osobito među ženama. Pravilo je da žene ne iskorištavaju mogućnosti cjeloživotnog obrazovanja za odrasle jer bi to ometalo njihovu posvećenost kućanskom radu za koji su primarno odgovorne. Štoviše, kada kao snahe uđu u novu obitelj, njihova je pozicija ondje obično slaba.

Neplaćeni i kućanski: tko obavlja te poslove?

Sukladno rodnim očekivanjima i ograničenim mogućnostima u tim zajednicama, vjerojatnije je da će žena raditi u kući. Istraživanja su davno potvrdila da rodno uvjetovana podjela poslova u seoskim/ruralnim kućanstvima ima više kulturne nego biološke osnove (Brandth, 1995.; Haugen, 1998.; Shortall, 1992.; van der Burg, 1994.; Whatmore, 1994.). Žene uključene u ovo istraživanje nedvojbeno provode više vremena obavljajući neplaćene kućanske poslove nego muškarci – one odrađuju većinu kućanskih obveza, skrb za djecu i druge “nevidljive” zadaće koje čine ključni dio kućanskoga rada.⁶¹ Ta društvena reprodukcija javlja se prije svega u domu i uključuje sve poslove koji su nužni za održavanje zdravlja i blagostanje obitelji. Štoviše, osim skrbi za materijalno podržavanje obitelji, taj posao utječe i na emocionalno i psihološko blagostanje, kako pojedinaca, tako i obitelji kao cjeline. Žene u ovom istraživanju takvo vođenje kućanstva (“činjenje doma”) obavljaju, na primjer, prilagođavajući vrijeme obroka tako da odgovara svim članovima, pripremajući hranu koju oni vole, upravljajući interakcijama i izgradnjom odnosa između članova obitelji da bi uvele osjećaj privrženosti, pripadnosti i sklada. Vođenje kućanstva osobito je važno mnogim ženama koje su sudjelovale u istraživanju, jer to je za njih izvor zadovoljstva, samopoštovanja i dostojanstva. Mnoge su napomenule da su ponosne što su u mogućnosti jačati odnose u obitelji i pridonijeti razvoju svoje djece. Međutim, njihova nastojanja da održe “tri stupa kuće” nisu uvijek uspješna jer često imaju dodatna opterećenja. I znanstvenici svjedoče da se ruralni muškarci često prepuštaju nezdravom ponašanju (prekomjerno pijenje, prenaporan rad, zanemarivanje stresa i drugih emocija) u nastojanju da održe muževnost. To neizbježno uzima danak u zdravlju, ali ima posljedice i po žene. Taj niz “nezdravih” ponašanja često znači da žene moraju raditi više jer, kako Sachs jasno kaže, način na koji žive ruralni muškarci snažno utječe na život ruralnih žena – rod je relacijski (Sachs, 2006., 2). U ovom su istraživanju sudionici najčešće spominjali problem alkoholizma među muškarcima i njegove štetne posljedice za njihove žene, obitelji i njihovo izdržavanje.

Da bi spojile kraj s krajem, ruralne žene u pravilu ne prenose kućanske poslove za koje su odgovorne na tržišnu ekonomiju, na primjer, ne kupuju gotovu hranu, ne unajmljuju komercijalne servise za čuvanje djece, čišćenje, odr-

61 Osim snalažljivosti, od žena se očekuje i svestranost. One moraju znati kako se obavljaju “muški poslovi” za slučaj njihove odsutnosti, iako se od muškaraca ne očekuje da znaju obavljati “ženske poslove”.

žavanje vrta, bojenje i slično. Štoviše, svojom štedljivošću znatno pridonose ekonomskom blagostanju obitelji: šiju, popravljaju odjeću i obnavljaju kućni dekor, same uzgajaju i konzerviraju voće i povrće, što je sve u tim zajednicama dio "bivanja ženom" i nije plaćeno.⁶² Predanost tim pravilnim, društveno dodijeljenim ulogama donosi veliku moć (iako neformalnu i manje vidljivu) i drugi je izvor njihova ponosa. Osim što rade više od muškaraca kod kuće, žene se osjećaju odgovornima za blagostanje članova obitelji i vjerojatnije je da će prilagoditi raspored svojih kućanskih poslova da bi im ugodile. Nadalje, ova je etnografska studija pokazala da kućanski rad koji žene obavljaju ne ostavlja previše izbora (na primjer, pranje posuđa, pripremanje večere, kupanje djece, mijenjanje pelena) i ne može se lako odgoditi – ti se poslovi moraju obaviti jer uspješno funkcioniranje kućanstva ovisi o djelotvornom obavljanju svakog od njih. Kućanski poslovi koje obavljaju muškarci (na primjer, poslovi oko kuće, košnja trave, popravci) vrlo su fleksibilni.⁶³ Takve zadaće dopuštaju mnogo slobodnog izbora i fleksibilnost u odlučivanju kada i kako će se obaviti.

Nadalje, vrijeme koje većina žena provede obavljajući kućne poslove varira tijekom njihova života jer one nikada ne odlaze u mirovinu. Uz to, one skraćuju i produljuju vrijeme koje provode u radu kako bi ga uskladile s obavezama prema drugima (na primjer, skrb za djecu, supruga, starije ili bolesne članove obitelji). Posljedica su toga vrlo fragmentirane putanje karijera žena koje rade (koje su radile) u formalnoj ekonomiji. Stručnjaci napominju da su takve putanje odraz pojedinih etapa njihova obiteljskog života, dobi djece, financijskih potreba, bolesti u obitelji, radnog vremena i zahtjeva partnerova posla, osobnih preferencija i uvjerenja o skrbi za djecu, zaposlenosti i mogućnosti prijetoza (Mauthner, McKee i Strell 2001., 30). Za razliku od toga, gotovo bez obzira na promjene statusa, putanje karijera muškaraca manje su fragmentirane, a vrijeme provedeno u radu kod kuće minimalno je i nije regulirano neposrednim zahtjevima ni promjenama obiteljskih potreba. U mnogo slučajeva žene su prisiljene raditi u dvije ili tri smjene, a pritom se sve što rade u formalnoj ekonomiji samo pridodaje njihovim kućanskim obavezama. Kako objašnjava jedna žena s mnogo godina "radnog" iskustva:

62 Treba napomenuti da mnoge žene, kako bi spojile kraj s krajem, rade i u neformalnoj ekonomiji (ručni rad, prodaja proizvoda na tržnici, opskrba hranom) što im omogućuje da svoje vrijeme ustroje prema obiteljskom rasporedu.

63 Slična segregacija rodnih uloga utvrđena je i drugim istraživanjima diljem Hrvatske (v. Tomić-Koludrović i Kunac, 2000. i Topolčić, 2001.).

Žene nemaju pet minuta samo za sebe i ne mogu se odmoriti jer toliko toga treba napraviti... treba kuhati, prati, sve ispeglati jer muškarci kad idu na posao – naravno, to nije lako... ali muškarci svoj posao uvijek završe prije nego žene. (Ana, 72 godine)

Osim što su po prirodi nefleksibilni i zahtijevaju mnogo vremena, kućanski su poslovi većinom podcijenjeni i uzima ih se zdravo za gotovo jer se obavljaju u privatnoj sferi, gdje ostaju nevidljivi. Budući da su za žene poslovi oko imanja i kućanski poslovi slabo odijeljeni, i ženski je doprinos radu na imanju podcijenjen. Zabilježeno je da se neravnopravan status žena u seoskoj obitelji smatra povezanim s njihovim podređenim ekonomskim položajem u odnosu na muškarca hranitelja obitelji (Brandth, 2002.; Little i Panelli, 2003.), što ima značajne implikacije na rodne odnose. Štoviše, različita su istraživanja otkrila da muške definicije sudionitva, razvoja i inovatorstva ne samo što aktivnosti žena određuju kao nevažne i stoga nevidljive, nego i ograničavaju dobrobit koju bi žene mogle imati od razvojnih politika i sredstava (v. Little i Jones, 2000.; Shortall, 2002.).

U ruralnim područjima ovog istraživanja za muškarca je društveno neprihvatljivo obavljati mnoge "ženske poslove", što prema većini ispitanika znatno otežava život žene. To je jezgrovito izraženo u sljedećoj izjavi zaposlene udovice s dvoje djece koja je dvadeset godina bila u braku.

Mislim da je ženama teže nego muškarcima, jer muškarci uvijek uspijevaju naći nešto vremena za sebe. Sada neki od njih imaju više razumijevanja i pomažu svojim suprugama, ali to je rijetko. Moj suprug nikada nije htio ništa učiniti... to se smatralo normalnim – sve ovisi o zajednici i kako se na to u njoj gleda. (Manda, 39 godina)

Kao rezultat krutih rodnih uloga, kućanski poslovi rijetko ometaju karijere muškaraca, no čini se da nepovoljno utječu na životni put žena. Istraživanja diljem svijeta naznačuju neke nepovoljne društvene položaje koji potječu od obiteljskih obaveza zaposlenih žena. Među njima su: i) povlačenje s tržišta radne snage i negativna socijalna mobilnost; ii) niži ukupni životni prihodi, manja sigurnost zaposlenja; iii) povećana izloženost opasnosti od osiromašivanja; iv) povećana ovisnost o muškom hranitelju i smanjena moć bračnog pregovaranja i v) ograničene mogućnosti javnog sudjelovanja jer ih obiteljske odgovornosti vežu uz obiteljski dom (v. Bittman, 1999.). U ekonomski nesigurno vrijeme žene se na tržištu rada suočavaju i s većim teškoćama. Uzme li se u obzir da je samo četvrtina

žena iz ovog uzorka zaposlena u formalnom sektoru, za ostale žene uključene u istraživanje situacija je još teža jer pristup plaćenom zaposlenju (bez obzira na prije spomenute društvene nepovoljnosti) osigurava put do socijalnog osiguranja i društvenih prava. Tako se mnoge od tih žena zbog nezaposlenosti neizbježno suočavaju s društvenom isključenošću od izvora informiranja, socijalne pomoći, prihoda i iz društvenih mreža. To nužno negativno utječe na njihovo blagostanje, što se jasno vidi u sljedećem navodu iz izjave nezaposlene žene.

Osjećaš se tako siromašno i jadno! Glavni je problem među ženama sa sela to što nisu zaposlene i dopustile su da im je život besmislen. To uistinu nije način života!
(Mirjana, 32 godine)

No, iako mnoge od njih ne zarađuju (jer je kućanski posao neplaćen), pružajući širok raspon različitih oblika skrbi i potpore, nesumnjivo ključno doprinose blagostanju svoje obitelji. Kao dio onoga što žene "trebaju činiti" u tim zajednicama, svojim radom nedvojbeno osiguravaju fizičko, emocionalno, psihološko i ekonomsko blagostanje obitelji. Istodobno, međutim, opsežni ih kućanski poslovi izoliraju i koče, jer često nisu pitanje slobodnog izbora. To je neplaćeni rad za koji žene primaju malo potpore. Nadalje, mora se uzeti u obzir i ruralni kontekst. Te žene nisu samo utjelovljene u društvenim procesima koji ograničavaju mogućnosti osobnoga razvoja i postignuća, razvoja karijere, nego i žive u okolnostima koje bi se mogle nazvati "ruralnom monotonijom"⁶⁴ i u kojima vlada manjak kulturnih događanja za žene i sadržaja za opuštanje. Nije neočekivano što gotovo nijedna žena iz ispitivanog uzorka nije članica nekoga sportskog kluba (oni su uglavnom za muškarce – na primjer, nogometni, lovački, ribički i rukometni klubovi). Ta ruralna područja očito ne ulažu u rekreacijske potrebe žena, osim u tradicionalne organizacije za promicanje ručnog rada i plesa/glazbe.⁶⁵ Zato se treba zapitati jesu li te žene spriječene u "činjenju i bivanju" (Sen, 1999.) – npr. je li za njih dokinuta stvarna sloboda ili mogućnost da žive životom kakav smatraju vrijednim zbog spomenutih kućanskih poslova i prihvatljivih poimanja ženstvenosti?

64 V. Haugen i Villa (2006.), gdje se razmatra jesu li ruralni prostori mjesta seoske idile ili dosadna mjesta.

65 Samo su tri žene iz ispitivanog uzorka dva puta tjedno odlazile u dvoranu na tjelovježbu, a samo je jedna bila članica ženskoga nogometnog tima. Petina (14) žena koje su sudjelovale u istraživanju bile su članice kulturno-umjetničkih društava (KUD).

Iako su mnoge žene tvrdile da nemaju vremena za rekreaciju, sigurna sam da bi se neke od njih moglo nagovoriti da se oslobode od nekih kućanskih obaveza. To bi bio pozitivan pomak jer je utvrđeno da je slobodno vrijeme područje potencijalne borbe za rodnu raznolikost i rodnu jednakost (Wearing, Henderson i Kloeze, 1994.). Argument za otpor izvire iz definicije slobodnog vremena kao situacije slobodnog izbora, kontrole i samoodređenja (Shaw, 1994.). Kad se slobodno vrijeme tako sagleda, sudjelovanje žena u aktivnostima, osobito netradicionalnim aktivnostima, može se doimati kao izazov restriktivnim društvenim ulogama. Sudjelovanjem u aktivnostima slobodnog vremena, ili kako kaže Deutsch (2007.) – aktivnostima koje “rašćinjuje rod”, žene mogu uzdrmati stereotipne percepcije koje podržavaju ideologiju nejednakosti (v. Shaw, 2001., 2005.). Kad se odbiju pokoriti rodnim normama, kad neko vrijeme provode u rekreaciji usprkos obiteljskim obavezama i posvete se “muškim” aktivnostima, destabiliziraju te stereotipne percepcije. Štoviše, takvim činom otpora može se postići više od običnog proširivanja identiteta osobe (naime, onoga što teoretičari nazivaju “prekoračenjem”). Na primjer, ako žena vidi da druge majke uzimaju slobodno vrijeme i uživaju u blagodatima rekreacijskih aktivnosti, može se ohrabriti da i sama učini isto i na taj način potakne promjenu.

Ideali i težnje: što one žele činiti i tko žele biti?

Dominantni društveni kodovi u ruralnim prostorima konstruiraju kućanski posao i dom kao ženino “prirodno” zanimanje i mjesto. To poimanje održava se tradicionalnim idejama o ženama (i muškarcima) u selima i tvori shvaćanja koja su srž društvenog identiteta žene, pri čemu je “rad za plaću” manje značajan. Kao dodatak istraživanjima spomenutim u prethodnim poglavljima (v. Massey i sur., 1995.; Brajdić-Vuković i sur., 2006.), Kodrnja (2002.) tvrdi da od 907 odraslih osoba iz sela diljem Hrvatske većina ispitanika (80,5 posto) prihvaća i potvrđuje patrijarhalne vrijednosti. Neki od “najprihvatljivijih” stavova među ispitanicima u njezinu uzorku (2002., 166) uključuju i) dobro organizirana država trebala bi voditi računa o potrebama svojih građana onako kako otac skrbi za članove svoje obitelji; ii) ako je zaposlen samo jedan bračni partner, prirodno je da to bude muškarac, te iii) većina kućanskih obveza primjerenija je za žene. U opsežnijem istraživanju, koje je uključilo 3200 žena u četiri hrvatske

županije, Tomić-Koludrović i Kunac (2000.) zaključuju kako se o djeci i dalje primarno brinu majke, osobito kad su djeca bolesna (73 posto, dok je muškaraca 4 posto). Istraživanje je pokazalo i kako žene spremno prihvaćaju svoje “zadane” propisane uloge kućanica, domaćica i čuvarica obitelji. Istraživanje dosljedno otkriva (bez obzira na razlike između urbanih i ruralnih sredina) da se žene najspremnije poistovjećuju i najradije biraju tradicionalnu žensku ulogu majke (93,4 posto) i supruge (76 posto), a da je uloga zaposlene žene na petom mjestu. Čini se da su ti izbori često već oblikovani uvjerenjem da je za majke najbolje ostati kod kuće s djecom, uz koje ide i tradicionalna podjela poslova u patrijarhalnoj, ruralnoj sredini. Žene u ovom istraživanju kolektivno su ustvrdile da zaposlenje izvan doma nije kompatibilno s predodžbom dobre majke, supruge i kućanice, osobito kad su djeca još mala.

To se ne može miješati [odnosi se na karijeru i majčinstvo]. Kad radiš i nemaš dovoljno vremena za djecu, to se odmah primijeti – djeca budu zanemarena. Žena je najvažniji stup koji drži obitelj na okupu. (Božica, 41 godina)

Razumijevanje ženstvenosti u tim ruralnim prostorima nerazmrsivo je vezano za brigu o djeci i odgoj,⁶⁶ kućanski rad i skrb za blagostanje obitelji. To se jasno očitava u sljedećim ulomcima razgovora s nezaposlenim majkama koje su odgovarale na pitanja u vezi sa svojim shvaćanjem idealne žene.

Idealna žena je ona koja je dobra svome mužu i djeci. Mislim da je to normalno, to nije ideal... to što žena održava kućanstvo. Ali ako je zaposlena, kod kuće svejedno sve mora biti obavljeno, a djeca su njezina odgovornost. (Sanja, 39 godina)

Ona koja je kod kuće sa svojom obitelji... kod kuće za svaku ženu – za svog supruga i djecu, ali prije svega za djecu. (Dragica, 47 godina)

Nema dvojbe, to može biti i izvor stresa, ako ometa ili onemogućiti slobodno vrijeme ili osobni razvoj, što je važna komponenta osobnog blagostanja. Većina žena u ovom istraživanju ustvrdila je da ima malo slobodnog vremena i da rijetko odlaze na odmor (zbog financijskih razloga i obveza na imanju), kao i ova žena koja je majka dvoje djece koja živi u proširenom seoskom kućanstvu:

66 Takva nepravedna podjela štetno utječe i na muškarce jer ih isključuje iz djetetova razvoja i čini manje kompetentnim očevima.

Naše slobodno vrijeme je nedjeljom od jedan do četiri ili za blagdane; tada ne smijemo raditi ručne radove i zato je zapravo dosadno jer smo navikle raditi. Pokušala sam čitati, ali mi ne ide. Nekad sam voljela čitati, ali me majka uvijek tjerala raditi. Nedjeljom posjećujemo prijatelje i idemo na groblje. (Ana, 45 godina)

Druge su žene izjavile da sve svoje slobodno vrijeme provode s djecom⁶⁷ i često naglašavaju svoj doprinos njihovoj dobrobiti. Tvrde da majke u ruralnim područjima imaju više vremena za djecu i da bolje znaju gdje su im djeca. To i muškarci i žene vide kao jednu od prednosti seoskog života. Sve se ispitanice prema majčinstvu odnose kao prema izvoru osobnog ispunjenja i nijedna se ne žali na posao skrbi o djeci. Umjesto da djecu doživljavaju kao “više posla i manje slobodnog vremena”, tvrde da, dugoročno gledano, djeca često mogu majci osigurati ekonomsku i emocionalnu sigurnost. Naime, djeca su razlog za brak (to odgovara katoličkim uvjerenjima), jamac da će brak ostati netaknut, jer žena može od muža zahtijevati da ispunjava očinske obveze. Sinovi im omogućuju da postupno steknu kontrolu i utjecaj, da zadobiju poštovanje u obitelji i zajednici. Ta moć koju majke dobivaju preko sinova raste s godinama, a vrhunac je trenutak kada se kućanstvu pridruži snaha koja mora izvršavati svekrvine naredbe. Pružanjem ekonomske pomoći, druženjem, društvenom potporom i sigurnošću, djeca mogu pridonijeti blagostanju žena (posebice udovica), osobito kasnije u životu. Zato se čini da žene, iako su njihovi životi naoko obilježeni “požrtvovnošću uz malo slobodna vremena i bez ispunjenja osobnih ciljeva”, bivaju kasnije nagrađene. Međutim, njihovi su izbori prije svega uvelike ograničeni tradicijom, društvenim normama i potrebama drugih članova obitelji i šire zajednice.

Osim toga, one imaju i nevidljive zadaće poput rodbinskog umrežavanja⁶⁸ – održavanje obiteljskih veza u Slavoniji ženski je zadatak, jednako kao i kućanski poslovi i briga za djecu. Prema podacima prikupljenim na terenu,

67 Iako je to s obzirom na veliku količinu njihova posla točno, valja uzeti u obzir i kontekste u kojima žive. Četiri od pet žena u uzorku nema vozačku dozvolu i nijedna od njih ne hoda po selu ako za to nema dobar razlog. Osim toga, u selu se malošto može činiti u smislu sporta i rekreacije, a kafići nisu prikladni za udane žene.

68 Di Leonardo (1987., 442-443) definira rodbinsko umrežavanje kao “ustavljavanje, održavanje i ritualno slavljenje rodbinskih veza među obiteljima, uključujući posjete, pisma, telefonske pozive, darove i čestitke rodbini; organizaciju okupljanja tijekom praznika; stvaranje i održavanje kvazirodbinskih veza između obitelji; odlučivanje o zapostavljanju ili intenziviranju pojedinih veza i mentalni rad promišljanja o svim tim aktivnostima”.

žene često imaju važnu ulogu u organiziranju društvenih interakcija između obitelji za praznike (kirbaje), crkvene blagdane, obrede zrelosti i slično. Ta važna ženska uloga ističe diskurzivnu poziciju žena kao odgovornih društvenih bića i dobrih "komunikatora". Tako su u vrijeme Domovinskog rata osobito obitelj i rodbina imali ključnu ulogu u pružanju skrbi za prognanike i izbjeglice.⁶⁹ Kad je Vukovarsko-srijemska županija (u kojoj su sela iz ovog istraživanja) bila snažno pogođena ratom, razaranjima te velikim brojem prognanika i izbjeglica, mnoge obitelji na tom području nisu samo pružile utočište svojoj rodbini, nego su i primile izbjeglice iz susjedne Bosne i Hercegovine. Dok su muškarci bili na ratištu, žene su preuzele odgovornost za dobrobit traumatiziranih osoba koje su bile prisiljene napustiti svoje domove. Neporecivo je da su žene u tim zajednicama ključna potpora obitelji i zajednice, osobito u krizno vrijeme (na primjer, tijekom rata, tranzicije i sadašnje recesije).

Žene se u općenitijem smislu može vidjeti i kao konstitucijsku silu "sustava" međupovezivanja i načina na koji su kućanstva (uglavnom rodbinski) međusobno vezana. No, rodbinsko umrežavanje može se sagledati i iz kuta koji uočava Bourdieu (2001., 105), samo kao primjer ženskog djelovanja u svrhu proizvodnje i reprodukcije društvenog kapitala, stvaranjem veza među muškarcima koje služe muškarčevu interesu unapređivanjem statusa (na primjer, pripremanjem objeda za suprugovu rodbinu). Iako optužbe da muškarci nepravedno bez zasluge uživaju dobrobit od ženina rada na interakcijama i rodbinskom umrežavanju mogu iskustveno biti točne, ta je dobrobit možda samo usputna, usporedi li se sa ženinom "dobrobiti" i pristupu blagostanju. Mnoge žene u ovom istraživanju dosljedno su govorile o posvećenosti radu na rodbinskom umrežavanju i mnoge su vjerovala da je to način održavanja njihova osjećaja pripadnosti, prije svega s krvnim srođnicima, povezanošću s prijateljima i susjedstvom. Za njih je to važno zato što se većina udajom odselila dalje od svojih rodni kuća. Taj je raskid često značio odvajanje od krvnih srođnika, pa im to nastojanje pruža mogućnost/"stvarnu slobodu" da žive životom koji smatraju vrijednim. Mnoge su žene iz uzorka ponosne što su tim svojim radom agensi procesa očuvanja tradicionalnog ruralnog života, jakih obiteljskih mreža i posvećenog osjećaja zajedništva.

69 Otpriblike 80 posto svih izbjeglica živjelo je u obiteljima rođaka i prijatelja, a samo 20 posto bilo je udomljeno u državnim i drugim institucijama, sabirnim centrima i kampovima (UNDP, Human Development Report, 1997.).

Ženski je identitet blisko vezan uz prostor doma i rad u tom prostoru, osobito u ruralnim zajednicama. Na primjer, umijeće kuhanja i dostupnost “domaće” hrane, odnosno osiguravanje “pravih” obroka za obitelj, većina žena u istraživanju smatra ključnim – to je bitan dio ženske uloge supruge i majke. Vjerovale su da je kuhinja njihovo područje i žele da kuhinja bude pod njihovim nadzorom. Pripremanje i posluživanje hrane (i njezin uzgoj i konzerviranje) ne samo što pridonosi blagostanju obitelji, već je i blisko vezano uz ženstvenost i subjektivni doživljaj toga što u tim ruralnim prostorima znači biti žena. O tome govore sljedeće riječi žene koja objašnjava kako su uloge ostale snažno rodno određene i spremno uviđa kako to može sputavati ženu želi li ta ograničenja nadići.

Žene su još uvijek vezane uz brojne poslove i naprosto ne mogu sebi posvetiti dovoljno vremena – to je princip života na selu... to značajno sputava mlađe žene u tome kako vide stvari i kako mogu napraviti bilo kakve promjene. Među ženama to se još uvijek osjeća – taj osjećaj krivnje ako netko ima bašću, a ti nemaš... ti si manje vrijedna, ti nisi prava žena! To ne bi trebalo tako biti. (Branka, 41 godina)

S druge strane prikladno činjenje ženstvenosti može umanjiti psihološki stres među ženama jer, kako je u prethodnom poglavlju rečeno, postoji trajno, dominantno vjerovanje da je “idealna” žena⁷⁰ dobra domaćica⁷¹ i majka. U svjetlu “fiksirane” prirode rodni pozicija u ruralnim zajednicama za te je žene bivanje “dobrom domaćicom” jedan od najdjelotvornijih i najvidljivijih načina “činjenja roda”, to jest, “uzorne ženstvenosti”. S obzirom na središnju ulogu žena u kućanstvu i obitelji, moglo bi se očekivati da će u određenoj mjeri steći moć i nadzor da bi osigurale i vlastito blagostanje. No, kako tvrdi Yuval-Davis (1997., 68), žene, djeca, bolesni i ostarjeli mogu u vrlo maloj mjeri odlučivati o svojem životu u obiteljskoj domeni, a kamoli izvan nje. Kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, život žena uključenih u ovo istraživanje često određuju oni koji su u obitelji moćniji (osobito ako žive u proširenoj obitelji sa svojom i posjeduju malo ili nimalo kapitala) te vanjske ideologije i prakse koje se u cijelosti ili djelomično nalaze u sferi civilnoga društva i/ili države. Istraživanja pokazuju da se muška dominacija temelji na postojećoj spolnoj podjeli rada u kućanstvu i općenito u društvu te na povlaštenom pristupu ključnim resursima (materijal-

70 Za usporedbu, prema ispitanicama u ovom istraživanju “idealni” muškarac jest onaj koji osigurava glavni izvor prihoda – koji skrbi za obitelj.

71 Definicija domaćice dana je u četvrtom poglavlju.

nim, organizacijskim i ideološkim) muškaraca (v. Stølen, 1996.). Štoviše, praksu podređenosti i izdvojenosti podupiru dominantna i raširena poimanja muškosti i ženstvenosti, poimanja o tome kako žene i muškarci jesu i trebaju biti u određenim prostorima.

Nema sukoba ni žaljenja – žene uglavnom prihvaćaju svoju ulogu, i to ne stoga što ne vide alternative ili ih ne mogu zamisliti (do izvjesne su mjere izložene alternativnim modelima uloga), nego zato što ih smatraju prirodnima (i dijelom božanskog poretka), a uz to i korisnima. Općenito govoreći, rodne razlike koje muškarcima osiguravaju pozicije moći u odnosu na žene, u skladu su s poimanjima muškosti i ženstvenosti oba spola (Stølen, 1996., 2).

Slično tome ni u ovom istraživanju žensko udovoljavanje dominantnim nazorima nije odraz rutine i pragmatične podložnosti nego izraz zajedničkih vrijednosti. Muška se dominacija⁷² ne propituje i ne ugrožava jer većina žena aktivno podržava rodne razlike i hijerarhiju te donosi odluke koje su sukladne njihovom održavanju. Svako neslaganje, ili čak otpor, sasvim je individualan i neizrečen te nije usmjeren na rušenje postojećega rodnog poretka. Stølen (1996.) u svojem etnografskom istraživanju muške moći u ruralnoj Argentini ističe dva načina na koje se moć muškaraca može provoditi.

Prvi način ogleda se izravnim interakcijama muškaraca i žena, obilježenim društvenom interakcijom, sa stvarnim ponašanjem, pri čemu se u konfliktnoj situaciji volja jedne strane nameće drugoj. Ta vrsta moći povezana je s asimetričnim odnosima i uključuje nadzor ponašanja druge osobe. Sljedeći etnografski primjeri iz tog razmatranja ilustriraju tu moć, kakva se nameće i ženama u ruralnim područjima Slavonije. U svakom primjeru suprug sprečava suprugu da nešto učini ili nekamo pođe, ili očekuje od nje da ona nešto učini – zato što on to želi na taj način i zato što on vjeruje da je to “ponašanje primjereno za ženu”. U prvom primjeru suprug je ženu na početku braka naveo da dâ otkaz na svom stručnom radnom mjestu kako bi se mogla potpuno posvetiti majčinstvu i izgradnji doma. Tada joj je bilo 18 godina i nakon tog prijelaza u bračni život nikada više nije radila u formalnoj ekonomiji. Sada, kao 63-godišnja udovica i majka dvoje djece, žali zbog te “pra-

72 To je sukladno tvrdnjama koje iznosi Bourdieu da muška dominacija stupa na snagu suptilno, putem onoga što naziva “simboličkim nasiljem”, blagim nasiljem, neprimjetnim i nevidljivim čak i njegovim žrtvama, koje se većinom vrši posve simboličnim kanalima komunikacije i spoznaje (točnije, pogrešnog raspoznavanja), prepoznavanja ili čak osjećanja” (2001., 1-2). To upućuje na dominaciju zasnovanu na zajedničkim vrijednostima ili značenju prije nego na upotrebi sile (Bourdieu, 1977).

znine” u svom životu i dugoročnih posljedica tog poteza na njezin nesamostalni i osiromašeni životni standard. U drugom primjeru suprug ženi ne dopušta zapošljavanje, iako je njihovo troje djece već u tinejdžerskim godinama, zato što osjeća da bi izgubio na ugledu i ne bi činio ono što se smatra muškom dužnošću – skrbio za svoju obitelj. U trećem primjeru, kad nezaposlena žena (38) s dvoje djece poželi nekamo poći (bez obzira kamo i s kojim razlogom), mora od supruga dobiti dopuštenje; on tom pravilu ne podliježe. U još jednom primjeru nepravедnosti, nezaposleni suprug mlade žene očekuje od nje da obavlja “sav” kućanski posao i brigu oko djece iako ona radi na plaćenom radnom mjestu. Kaže: *ako ne možeš sve obaviti, onda ne idi na posao!!* U posljednjem primjeru, suprug ženi ne dopušta polagati vozački ispit (sve dok on može voziti), jer “ona je žena, a ovo je nešto što muškarci rade bolje”.

U mnogo je slučajeva jasno da žene zbog takve prakse podređenosti i isključenosti mogu vrlo malo odlučivati o svojem životu unutar i izvan kućanstva, što dugoročno može negativno utjecati na njihovo blagostanje. Po navici, one i donošenje odluka vezanih za kućanstvo prepuštaju supruzima. Odgovarajući na pitanje tko donosi važne odluke u obitelji, bračni par u srednjim tridesetima odgovara:⁷³

Suprug: *Ja*

Supruga: *Moj suprug. Naučila sam da suprug treba donositi odluke. Tako je činila i moja majka i tako je bilo u prošlosti. On zapravo ne radi ništa... uvijek se nekako složimo. Uglavnom imamo iste zamisli, ali ja sam naučila da to treba činiti suprug.*

To je povezano s drugim oblikom moći, koji nije ograničen na osobne interakcije, nego je vrsta sporazuma – nije riječ samo o tome da pojedini muškarac definira želje i težnje pojedine žene. To je djelotvorniji i podmukliji oblik moći kojim se mogući sukobi sijeku u korijenu, sprečavaju u začetku. U ovom se istraživanju taj oblik javlja kad muževi ili članovi obitelji koji odlučuju o kućanskim prihodima, ne daju ženi nikakav novac da bi kupila ono što joj treba ili činila nešto što želi (na primjer, novac za higijenske uloške ili cigarete). Ili, situacija u kojoj se žena osjeća dužnom stalno biti kod kuće da ne bi uznemirila ili opteretila svoga muža ili njegove roditelje, “zapostavila” djecu ili ljudima u zajednici dala temu za ogovaranje. Muškarac ne podliježe jednako strogom nadzoru društve-

73 Treba napomenuti da je suprug odgovorio smjesta, neosporivim tonom, prije no što sam dovršila pitanje.

ne zajednice. Sljedeći ulomak vjerno dočarava taj oblik moći nad ženom od koje se očekuje da bude “kod kuće”.

Muškarci ne idu kući odmah nakon posla jer znaju da su njihove supruge kod kuće – ne moraju nazvati, mogu činiti što ih je volja, ići kamo god požele. Žene to pokorno prihvaćaju. (Kata, 44 godine)

U svakom slučaju moć koja je dostupna ženama (ako se prilagode društveno propisanim ulogama) ograničena je jer je slabije vidljiva i neformalna zato što nije povezana s “legitimnim autoritetom”. Nemogućnost utjecaja na kućni budžet, financijska ovisnost i nesigurnost također umanjuju blagostanje te ne daju ženama slobodu da čine ono što smatraju vrijednim. U sljedeća dva primjera dvije žene izražavaju nezadovoljstvo nemogućnošću da čine određene stvari (na primjer, da troše novac a da ne budu kritizirane ili da se šminkaju). One to nevoljko (bez otpora) prihvaćaju jer znaju da je to “način ponašanja” koji se u tim ruralnim zajednicama očekuje.

Uvijek sam radila, ali nikada nisam upravljala novcem. Nikad nisam bila stvarno uporna – uvijek se njega pitalo [za novac], uvijek je novac bio kod njega... Nikad nisam kupila ništa glupo ili nepotrebno, ali kad god bih kupila nešto, on bi negodovao i ponekad bi mi odbio dati novac. Nisam mogla kupovati što sam htjela. I nisam se bunila. Bila sam ljuta, ali nisam učinila ništa. (Marija, 59 godina)

Nikad nisam voljela raditi stvari koje nisu odgovarale mome suprugu. Uvijek me bilo strah što će ljudi reći. Ne znam, možda sam tako odgojena. Uvijek sam htjela šminkati usta (pa cijeli svijet to čini), ali on se uvijek protivio. I zato sam ja odustala. Nismo se svadali oko toga, ja sam naprosto odustala. (Darinka, 60 godina)

Jasno je da je socijalizacija otežana u tradicionalnim rodnim ulogama u kombinaciji s nedostatkom upornosti, ili strahom da se prijeđu granice. To je tako jer prihvaćanje nejednakosti i podređenosti više ima veze s predodžbama o tome kakve žene “trebaju biti”, dok bi otpor ili prekoračenje narušili zajedničke nazore i vrijednosti ženstvenosti i muškosti.

Slično tome u ruralnim područjima o kojima je riječ i kućanski rad podliježe strogim mjerilima društvenog nadzora, što uglavnom znači još više posla za žene. Žene koje ne zadovoljavaju standarde održavanja kućanstva (osobito ako to drugi mogu vidjeti) zajednica ogovara, što također može biti štetno za njihovo blagostanje. Ali i samo obavljanje opterećujuće količine i nepravednog dijela kućanskih

poslova, vjerojatno će umanjiti osjećaj nadzora nad vlastitim životom i tako smanjiti blagostanje. Štoviše, budući da je taj posao toliko usmjeren na druge, to bi također moglo negativno utjecati na ženino samopoštovanje i koncept vrijednosti. No, kako kažu žene uključene u istraživanje, ako taj trud urodi čistim i ugodnim životnim prostorom (što zajednica budno motri) i ako je ta podjela vezana uz širu organizaciju društva na temelju roda, to bi za njih moglo biti i izvor blagostanja. Paradoksalno je što ta “nepravda” većinu uopće ne pogađa i naoko nimalo ne zabrinjava. Naišla sam na samo jednu samosvjesnu ženu koja je govorila o nepravdi i nastojanju da promijeni tradicionalnu podjelu rada. Ta je seoska žena drukčija na mnogo načina. Visoko je obrazovana, a obrazovanje je stekla živeći u inozemstvu. Umjesto da živi sa suprugovim roditeljima, stanuje samostalno u kući svojih roditelja (rijedak primjer ukxorilokalnog stanovanja) sa svoje troje djece i mlađim suprugom.

Teško je navesti muškarca da se na to navikne. Imala sam problema. Za njega je bilo nezamislivo da muško radi tu vrstu posla, ali za mene je bilo nezamislivo da sama moram sve napraviti, čistiti za njim... On bi rekao: To bi trebala raditi žena! (smijeh) To je ženski posao! (ponovno smijeh) Morala sam se boriti... Morala sam se boriti... i još se uvijek borim jer on brzo zaboravlja, ali ja sam uporna. (Vesna, 47 godina)

Jasno je da u tim selima postoji precizan konsenzus o pravilima, ulogama i normama, te se i muškarci i žene drže dodjele odgovornosti putem napadno očite normalnosti. Ne čini se da postoji ikakva nesigurnost ili neskriven sukob u vezi s rodnim ulogama – u najboljem slučaju, muškarci donose selektivne odluke tako da se promjena ograniči na ugodnije i cjenjenije aktivnosti. Neki istraživači otkrivaju da su, kad osjete nezadovoljstvo podjelom kućanskih poslova, tradicionalne supruge i supruge tradicionalnih muževa sklonije izbjegavati sukobe nego egalitarnije supruge ili supruge egalitarnijih muževa (Kluwer, Heesink i Van de Vliert, 1996.). I taj je izostanak otvorenog sukoba zbog kućanskih poslova također način “činjenja roda” za žene. Oспорavanje tradicionalnih uloga na području u kojem je provedeno ovo istraživanje nije primjereno za njihov rod, nije ni “prirodno”, pa je ženama i dalje teško požaliti se i upustiti u sukob zbog podjele posla, osobito u proširenim obiteljima. Bivanje “suprugom” u tim selima zahtijeva

stanovitu podložnost i popustljivost, izostanak zahtjeva za superiornošću ili dominacijom nad suprugom ili njegovim roditeljima, što se može smatrati umanjivanjem blagostanja. S druge strane, njima je blagostanje dostupno tako da se potvrde kao “prave žene” i učvrste položaj kao “dobre supruge” i “dobre majke” na seoskom imanju odnosno u ruralnom kućanstvu da bi se “uklopile”, stekle društvenu moć i pojavljivale se u javnosti bez srama.

Zaključne napomene

U ruralnim zajednicama u kojima je provedeno ovo istraživanje podrazumijeva se da je rad u kućanstvu isključivo ženski posao. Taj se posao u Hrvatskoj na žalost ne računa kao stvaran ni bitan za gospodarstvo, usprkos tome što je jednako važan za održavanje društva koliko i proizvodni rad kakav se obavlja u formalnoj tržišnoj ekonomiji. On je na mnogo načina zapreka rodnoj jednakosti i ženskom osnaženju jer se obavlja u privatnoj sferi, gdje žena ima ograničenu moć. Žene nedvojbeno igraju dinamičnu ulogu svojim svakodnevnim uvježbavanjem društveno očekivanih rodnih uloga i odnosa u proizvodnji i reprodukciji rodnih nejednakosti. Drugim riječima, rodne nejednakosti odražavaju se u njihovu bavljenju kućanskim poslovima i njima se potvrđuju, jer taj rad sadržava sustav rodnih odnosa koji žene potihom stavlja u nepovoljan položaj u odnosima moći i čini nevidljivima jer djelotvorno utišava raspravu i osporavanja *statusa quo*.

S druge strane, obavljanje kućanskih poslova također je dio činjenja “prave ženstvenosti”; u ruralnim zajednicama to ima pozitivne učinke na ženino blagostanje i na blagostanje njezine obitelji i šire zajednice. Rad u kućanstvu uključuje sav posao koji je potreban da bi se osiguralo fizičko, emocionalno i psihološko blagostanje obitelji i šire zajednice. Ulogu kućanice u ovom istraživanju i muškarci i žene često vide kao poželjnu ulogu koja osigurava moralnu superiornost, usprkos tome što nije financijski nagrađena. Kao dio prevladavajuće ruralne ideologije, koja je strogo konzervativna, idealno mjesto za ženu jest u kući (ili u kući i na drugim mjestima), gdje služi tuđim potrebama. Smatra se da je to dio ženske uloge supruge, odgojiteljice i skrbnice za djecu, a ženska podređenost ili izostanak potencijala za osobni razvoj gotovo se uopće ne dovodi u pitanje.⁷⁴ Zadovoljstvo obavljanjem svih aspekta

74 U usporedbi s kontekstima u kojima se rodne nejednakosti manje izražavaju i gdje bi se očekivale niže razine zadovoljstva i blagostanja.

ta kućanskoga posla otkriva što žena “treba činiti” – kao način “činjenja roda”, što proizvodi primjerene rodne odnose. Drugim riječima, samoizrabljivanje može polučiti zadovoljstvo, a pritom uspostavlja ženinu pokornost društvenim normama. Žene čvrsto prijanjaju uz ta vjerovanja i prakse jer se tako potvrđuje pripadnost tradicionalnoj ruralnoj kulturi u kojoj žive. Taj osjećaj pripadnosti važan im je jer je osobni napredak i postignuće uvijek bilo sekundarno i donekle ograničeno, osobito u svjetlu trenutačne recesije. Primjerenim “činjenjem ženstvenosti” u neplaćenom kućanskom radu, one uspostavljaju i potvrđuju veze između članova obitelji i drugih pripadnika šire zajednice, a možda i pridonose vlastitom blagostanju time što se ne razlikuju. Drugim riječima, istraživanje pokazuje da takvo ideološko ograničavanje na privatnu sferu ima za žene i pozitivne učinke. Među njima je poseban osjećaj ponosa (zbog rada na jačanju obiteljskih veza i odnosa, pospješivanju razvoja djece, zastupanju osjećaja zajedništva itd.), a i privatna moć, iako ograničena, koja proizlazi iz toga rada.

Nema dvojbe da načini na koje se rod artikulira ovisе o kontekstu i u nekim od tih “načina činjenja i bivanja” strože su sputani granicama poput fizičkog prostora, roda, životne dobi, religije, etničnosti, spolnosti i sl. Rezultati istraživanja jasno pokazuju da su izbori žena ograničeni tradicionalnim društvenim normama i tuđim potrebama, što gotovo sigurno zahtijeva svu njihovu energiju i nužno utječe na njihovo blagostanje. Ako su ženine snage usredotočene na neplaćeni posao, neizbježno dolaze i nepovoljne posljedice – to vodi u financijsku ovisnost koja može prouzročiti zlostavljanje i ugnjetavanje, veće siromaštvo i izostanak umirovljeničkih prava, a ujedno i veću uključenost u sivu ekonomiju koja često znači potplaćenost i nesigurnost. Uz nedostatak dostupnih obrazovnih mogućnosti (prekvalifikacija), većina tih žena ne posjeduje kulturni kapital nužan za svladavanje zapreka u natjecateljskom tržišnom gospodarstvu. Osim toga, ograničenja i frustracije povezane s radom u kućanstvu (briga, preopterećenost, nedostatak izazova, nedostatak kontrole, veći umor i stres, osjećaji neadekvatnosti) nužno uzimaju danak u životu žena, osobito ako imaju i druge radne obveze. Ruralna lokacija (koja u nekim slučajevima podrazumijeva izoliranost) nedvojbeno barem donekle uzrokuje isključenost iz različitih izvora informacija i umrežavanja koji bi mogli poboljšati njihovo blagostanje. Na primjer, njihova izolacija mogla bi značiti povećanu opasnost od tjelesnog,

emocionalnog i seksualnog zlostavljanja. Također, budući da u tim ruralnim zajednicama nema anonimnosti, a razina društvenog nadzora je visoka, ugroženoj ženi moglo bi biti teško dobiti zaštitu (ako je uopće dostupna) na siguran i povjerljiv način. Nedostatak vremena, ili slobode, ograničava ženama mogućnosti sudjelovanja u razvojnim aktivnostima i imanja koristi od njih, osobito na izvanobiteljskoj, društvenoj razini. Nadalje, zbog opsega posla ne mogu se uključiti u aktivnosti slobodnog vremena, koje bi nesumnjivo pridonijele njihovom blagostanju i uz to uzdrmale stereotipne percepcije ženstvenosti i muškosti. Dakle, iako su žene možda sposobne oduprijeti se, one ostaju sputane sveobuhvatnim društvenim sustavom, pa raspršen i neujedinjen otpor ne ugrožava nepravedne rodne uloge i odnose. Važno je to što rodne nejednakosti i izostanak participacije žena u javnosti mogu voditi ranjivosti i društvenoj isključenosti, a to može imati dalekosežne posljedice za razvoj ruralnih područja općenito.

Lynette ŠIKIĆ-MIČANOVIĆ
Skryveni životi
Prilog antropologiji
ruralnih žena